

Bibliografia

AUGÉ, Marc (2000) *Non-Places. Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. Verso, N.Y (1st french edition in 1992).

BARBER, Stephen (1995) *Fragments of the European city*. Reaktion books.

BENJAMIN, Walter (1987) *Direcció única*. Alfaguara. Madrid.

BERRY, Bryan (1976) *Urbanization and Counterurbanization*, Beverly Hills, Sage.

BRÚ, Eduard (1992) "Territoris no assajats". A *Quaderns*, 193, (82-97).

CABRÉ, Anna; MUÑOZ, Francesc M. (1994) "Ildefons Cerdà i la insuportable densitat urbana: algunes consideracions a partir de la cartografia i anàlisi de les estadístiques contingudes en la Teoria General". A *Cerdà, Urbs i Territori. Una visió de futur* (37-46). Fundació Catalana per a la Recerca. Barcelona.

CASTELLS, Manuel (1989) *The Informational city: information technology, economic restructuring and the urban-regional process*, Basil Blackwell, London

CASTELLS, Manuel (1997) *La era de la informació: economía, sociedad y cultura. Vol. 1. La sociedad red*. Alianza Editorial, Madrid.

CHALAS, Yves; DUBOIS-TAINE, Geneviève (1997) *La Ville émergente*, Saint-Étienne: Éditions de l'Aube

CLARK, David (1996) *Urban World/Global city*. Routledge, London.

CORBIN, Alain (1987) *El perfume o el miasma. El olfato y lo imaginario social. Siglos XVIII y XIX*. F.C.E. México (1a ed. francesa, 1982).

DELEUZE, Gilles; GUATTARI, Félix. (1976) *Rhizome. Introduction*. Les éditions de minuit. Paris.

DELEUZE, Gilles; GUATTARI, Félix. (1980) *Mille Plateaux. Capitalisme et schizophrénie*. Les éditions de minuit. Paris.

DEMATTEIS, Giuseppe (1988) "La scomposizione metropolitana". A NICOLIN, Pierre-Luigi (ed.) (1988).- *Atlante Metropolitano*. (26-33).

DEZERT, Bernard (1991), *La Périurbanisation en France*, Sedes: Paris

DORFLES, Guido (1966) *Símbolo, comunicación y consumo*. Lumen. Barcelona.

ECHEVARRÍA, Javier (1994) *Telépolis*. Anagrama, Barcelona.

ECHEVARRÍA, Javier (1996) "Telépolis, la ciudad sin territorio". A *La ciutat. Visions, anàlisis i reptes*. Universitat de Girona, Girona.

ESSER, Josef y HIRSCH, Joachim (1989) "The crisis of fordism and the dimensions of a 'postfordist' regional and urban structure". A *International Journal of Urban and Regional Research*. vol. 13. num. 3. (417-437).

FISHMAN, Robert. *Bourgeois Utopia's. The Rise and Fall of Suburbia*. New York: Basic books, 1987.

FISHMAN, Robert (1998) "Beyond utopia: urbanism after the end of cities". In *Real City, Ideal City. Meaning and Function in the Modern Urban Space*. CCCB, Barcelona.

GARREAU, Joel (1991) *Edge City*. Doubleday, N.Y.

GRAHAM, Stephen; MARVIN, Simon (1996) *Telecommunications and the city : electronic spaces, urban places*, Routledge: London

GRAHAM, Stephen; MARVIN, Simon (2001) *Splintering urbanism : networked infrastructures, technological mobilities and the urban condition*, Routledge: New York

LE GOFF, Jacques (1991) "Città e comunicazione: spazio e tempo due 'costanti' variabili". A *Dallo spazio storico allo spazio telematico* (84-87). Seat. Torino.

GOLDMAN, Robert; PAPSON, Stephen (1998) *Nike Culture*. London: Sage.

HALL, Peter (1966, 3a ed.1984) *The World Cities*. Weidenfeld & Nicholson. London.

HARVEY, David (1989) *The condition of postmodernity. An enquiry into the origins of cultural change*. B. Blackwell. Cambridge, Mass.

HOUCADE, Jean (1997) "Xarxa transeuropea: el seu desenvolupament i el seu impacte a les ciutats europees". A *Ciutats i alta velocitat: el cas de Girona*. Actes de les III Jornades de Geografia i Urbanisme. Girona, 1996. Univ. de Girona.

INDOVINA, Francesco (1990) "La città possibile". A INDOVINA, Francesco (ed.) *La città fine millenio* (11-74). Franco Angeli, Milano.

INDOVINA, Francesco (1998) "Algunas consideracions sobre la ciutat difusa". A *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 33 (21-32).

JAMESON, Friedrich (1983) *Postmodernism and Consumer Society in The Anti-Aesthetic. Essays on Post-Modern culture*. Hal Foster (ed.). Bay Press. Washington.

KEIL, Roger (1994) "Going up the country: internationalization and urbanization on Frankfurt's northern fringe". A *Environment and Planning D: Society and Space*, v. 12, (137-166).

LEHRER, Ute Angelika (1994) "Images of the periphery". A *Environment and Planning D: Society and Space*. vol.12 (187-205).

MALDONADO, Tomás (1998) *Crítica de la razón informática*. Paidós Multimedia, 9.

MARCUSE, Peter (1993) "What's so new about divided cities?". A *International Journal of Urban and Regional Research*. vol. 17. num. 3. (355-365).

MARTINOTTI, Guido (1993) *Metropoli. La nuova morfologia sociale della città*. Il Mulino. Bologna.

MENDIZÁBAL, Enric (1993) "Espai de vida dels habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona". A SUBIRATS, Marina (dir).- *Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona, 1990. Condicions de vida i hàbits de la població*. vol. 8. Barcelona, Institut d'Estudis Metropolitans.

MITCHELL, William, J. (1995) *City of Bits. Space, place and the infobahn*. The Mit Press. London.

NEL-LO, Oriol (2001) *Ciutat de Ciutats*, Empúries: Barcelona

PARDO, José Luís (1996) "El pensamiento atroz. Una metafísica de la ciudad". A *Dos, dos*, (253-275).

RELPH, Edward (1987) *The modern urban landscape*. The Johns Hopkins University Press. Baltimore. SASSEN, Saskia (1991) *The global city*. Princeton Univ. Press. N.J.

SECCHI, Bernardo (1988) "La periferia". A *Casabella*, 583 (20-22).

SOJA, Edward (1986) "Taking Los Angeles apart: some fragments of a critical human geography". A *Society and Space*, 1986, vol. 4, (255-272).

SOJA, Edward (1997) "Six discourses on the post-metropolis". A WESTWOOD, Sallie; WILLIAMS, John (eds, 1997) *Imagining Cities. Scripts, Signs, Memory*. Routledge, London.

de SOLÀ-MORALES, Ignasi (1994) "Estética y modernidad". A ARBÓS, Xavier i CASTIÑEIRA, Àngel (dir.) *Perspectives de la de la modernitat avançada*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

de SOLÀ-MORALES, Ignasi (1995) *Diferencias. Topografía de la arquitectura contemporanea*. G.G. Barcelona.

de SOLÀ-MORALES, Ignasi (1996) "Presentes y futuros en la ciudad" a Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya (ed.) *Presente y futuros. Arquitectura en las ciudades. Catálogo de la exposición del XIX congreso de la UIA* (10-23), Barcelona.

de SOLÀ-MORALES, Ignasi (1998) "Arquitectura líquida" a Anyone Corporation (ed.) *Anyhow*,(36-43) The MIT Press: Cambridge/ New York

SUDJIC, Deyan (1993) *The 100 mile city* Flamingo: London

SORKIN, Michael (1992) *Variations on a theme park - the new american city and the end of public space*. Hill&Wang. N.Y.

VELTZ, Pierre (1999) *Mundialización, ciudades y territorios*. Ariel Geografía. (1a ed. francesa el 1996).

VIRILIO, Paul (1986) "The over-exposed city". En *Zone 1/2*. (14-39).

VIRILIO, Paul (1997) *El ciber mundo, la política de lo peor*. Cátedra, col. teorema. Madrid.

II. Planificació i política urbana en la metròpolis postindustrial: la urBANALització

Considerant tot el que s'ha dit, potser podem entendre ara millor com ciutats amb història i cultura diferent i localitzades en llocs diversos estan produint un tipus de paisatge estandarditzat i comú. Apareix així un tipus d'urbanització banal del territori on els elements que es conjuguen per donar lloc a un paisatge concret poden ser repetits i replicats en llocs molt distants tant territorialment com econòmicament.

La *urbanalització* es refereix, doncs, a com el paisatge de la ciutat es tematitza, a com, a la manera dels parcs temàtics, fragments de ciutat són actualment reproduïts, replicats, clonats en altres. El paisatge de la ciutat, sotmès així a les regles d'allò *urbanal*, acaba per no pertànyer ni a la ciutat ni al fet urbà, sinó al govern de l'espectacle i a la seva cadena global d'imatges.

Un procés en el que les polítiques urbanes han proporcionat, en diverses ocasions, el marc idoni per al desenvolupament d'aquestes tendències. Unes polítiques vinculades directament o indirecta al que alguns autors han anomenat el neoliberalisme econòmic i polític o, en paraules del geògraf Neil Smith, la revenja neoliberal²⁵, i que s'ha caracteritzat per la simplificació dels objectius de la planificació i, augurada per aquesta, la *festivalització* de les polítiques urbanes. El resultat d'aquesta confluència no ha estat una altra que la tematització del fet urbà i de la pròpia ciutat.

La “festivalització” de les polítiques en les ciutats: el zoco global d'imatges urbanes

Marco Venturi introduí el 1994 el concepte de *festivalització*²⁶ per referir-se al desenvolupament de polítiques urbanes concebudes a partir de la necessitat d'un gran esdeveniment com la màquina principal per a la transformació de la ciutat i la solució dels seus problemes. Venturi reflexionava sobre el caràcter cíclic d'unes polítiques que havien acompanyat a la ciutat des de l'època de les grans fires de la indústria o de les exposicions universals que encara continuen celebrant-se.

Essent això cert, cal plantejar, però, que les polítiques urbanes *festivalitzades* que s'han anat succeint en ciutats diferents des de la meitat dels anys vuitanta presenten un denominador comú que les fa clarament contemporànies i diferents dels grans esdeveniments urbans del segle XIX i gran part del segle XX. Es tracta de polítiques la prioritat absoluta de les quals ha estat la participació de la ciutat en uns mercats de producció i consum que es caracteritzen per ser ja globals. Considerant aquest context i aquesta prioritat, s'entén la necessitat de programes de *marketing* encarregats de crear una imatge urbana capaç d'atraure un capital que és global i hipermòbil (Harvey, 1993). Una inversió que, al mateix temps, farà possible la posterior transformació de la ciutat.

Aquests programes d'imatge urbana representen, de fet, una inversió en l'ordre dels factors que participen en el procés de producció de l'espai, en el sentit que la imatge s'ha de crear abans que es produeixi la forma urbana. Els grans esdeveniments urbans, com exposicions universals o Jocs Olímpics, sempre havien significat la creació d'una imatge per a la ciutat, una imatge publicitada en la comercialització dels nous espais urbans (Muñoz, 1997). Aquest procés de *marketing*, però, es desenvolupava després que el territori hagués estat produït o renovat i la imatge pertanyia a la representació del nou escenari resultant del projecte urbanístic, és a dir, a la narració posterior que es feia de la transformació de la ciutat.

Avui en dia, en canvi, sembla evident que la imatge s'ha convertit en una condició necessària del procés mateix de la transformació urbana, fins al punt que es pot considerar com el primer element requerit per produir ciutat. Això explica per què la imatge urbana necessita promoure's i publicitar-se *abans* que es col·loqui el primer maó.

Si les ciutats actuals necessiten del *marketing* urbà és perquè la imatge de la ciutat és un factor bàsic per atraure inversions i capital. No és aquesta una qüestió poc important doncs el paper de les polítiques urbanes, però sobretot de l'arquitectura, es va reduint en certa mesura a la producció i reproducció d'imatges urbanes. Aquesta reducció del paper i objectius permet parlar de polítiques urbanes i d'una arquitectura *espectacularitzada*, si prenem en consideració les dues definicions d'*espectacle* suggerides per Guy Debord en *Le société del spectacle*: *espectacle* com relació entre persones a través d'imatges i *espectacle* com capital que ha estat acumulat fins a tal punt que s'ha convertit en imatge.

Amputada d'altres continguts i limitada al mercadeig de les imatges, l'arquitectura apareix així simplificada i reduïda a poc més que un anunci publicitari. Un *spot* de la ciutat (Crilley, 1993) en el que arquitectes-marca i edificis-logo asseguruen l'encaix del fet urbà en les regles del *branding*. Arquitectures i ciutats exposades com ofertes d'ocasió en un gran zoco global d'imatges urbanes.

De la producció al consum: especialització econòmica i tematització dels centres urbans

Per trobar exemples d'aquest tipus de transformació de la ciutat només cal observar l'evolució recent de les àrees urbanes més centrals. Davant la lenta però contínua pèrdua de les activitats productives, anteriorment característiques d'aquests entorns, la resposta, progressivament generalitzada per part dels governs, ha estat l'acceptació acrítica de la seva conversió en un espai per a usos terciaris diversos. Això ha succeït en territoris específics com àrees històriques i fronts marítims, espais urbans on el procés de canvi espacial s'ha associat directament amb la gestió de, amb paraules de Neil Smith (1996), les fronteres de la *gentrificació*. La venda d'aquesta ciutat *gentrificada*, en el fons, no és més que el resultat lògic d'una tendència estructural en la història recent de les ciutats contemporànies: la progressiva conversió dels centres urbans en llocs especialitzats i orientats a l'economia dels serveis o al consum. Són els mateixos espais que, des del naixement de les economies urbanes industrials, s'havien caracteritzat per ser els llocs de la producció. En moltes ocasions, la resposta de les polítiques urbanes en front a aquest fenomen ha estat l'acceptació tàcita de la transformació de les àrees centrals en espais per a les activitats terciàries. Ports i fronts marítims, àrees industrials de primera generació i centres històrics resumeixen aquest procés i mostren clarament com ciutats molt diferents – en termes de volum poblacional, extensió territorial i posició en els *rankings* econòmics –, han experimentat processos similars de terciarització, a voltes selectiva, a voltes indiscriminada, de l'espai urbà.

Els riscos que aquesta reducció de les funcions urbanes, i la conseqüent especialització, representaven, no sempre han estat percebuts de forma crítica pels gestors de les polítiques urbanes. En moltes ocasions, s'ha tractat de l'inici d'un autèntic procés de *tematització* de la ciutat. Un concepte que vull definir com l'exportació al territori urbà d'espacialitats i temporalitats característiques dels contenidors d'oci i de consum especialitzat, com centres comercials, multicinemes o parcs temàtics. És a dir, la mateixa lògica que regeix els itineraris en l'espai i l'ús del temps en aquests contenidors comercials i d'oci s'ha acabat exportant a la ciutat real. En aquest sentit, els *llocs* tradicionals de la ciutat – els elements tipològics com carrers i places que han caracteritzat històricament la ciutat compacta – van essent transformats progressivament segons un model d'intervenció molt similar.

No només es reproduïen els formats espacials i les lògiques temporals dels contenidors sinó que es presenta un tipus similar d'experiència urbana estandarditzada, molt vinculada amb el que Sharon Zukin anomenà ja fa anys com la *domesticació per cappuccino*. Unes atmosferes urbanes que, paradoxalment, reproduïen o imiten de forma temàtica la simulació d'espais urbans que sempre caracteritzà el disseny dels contenidors d'oci i consum.

Per apreciar la importància d'aquests processos, és important no oblidar que les primeres polítiques urbanes de regeneració de centres històrics i d'àrees urbanes centrals a Europa concebien l'espai central de la ciutat com un complex entramat de relacions urbanes. La diversificació de les activitats econòmiques i el manteniment de les funcions residencials s'havien plantejat així com eines per fer visibles les possibilitats que la vella matriu compacta tenia com una forma urbana útil encara en l'era postindustrial.

Tanmateix, la majoria de les experiències de renovació dutes a terme durant els últims anys han provocat resultats justament oposats: l'especialització econòmica i funcional, la segregació morfològica dels ambients urbans i la tematització del paisatge. Aquests tres elements caracteritzen el que defineixo com *urbanalització*.

²⁵ Segons Smith, les polítiques urbanes de tall neoliberal desenvolupades durant les dues últimes dècades del segle XX postren un progressiu afany de revenja contra els avenços socials que les polítiques d'esquerra, l'Estat del benestar i l'anomenada contracultura havien propiciat al llarg dels anys 60s i 70s a Europa i als EEUU.

²⁶ Venturi, Marco (1994) *Grandi eventi. La festivalizzazione della politica urbana*. Il Cardo. Venezia.

Fins i tot en aquells casos en els que la funció residencial s'ha mantingut, els espais centrals i històrics han anat adquirint una nova funció a una escala metropolitana, regional i global. Més que una ciutat per ser habitada a diari es configuren com un espai urbà dissenyat per a ser visitat intensivament i a *temps parcial*.

Després de tot el que s'ha dit, es pot suggerir que la ciutat postindustrial genera un doble flux en relació amb les formes del creixement i la transformació urbana:

- Per una part, hi té lloc una producció d'illes especialitzades dedicades a la producció o al consum. Aquestes illes constitueixen un teixit metropolità de contenidors de diferent ordre. Es tracta d'objectes que jerarquitzen el territori i articulen els fluxos de mobilitat - de persones, de mercaderies i d'informació.

Apareix així una *geografia objectualitzada* la lògica de la qual no és la dels llocs urbans sinó la dels contenidors mateixos i la mobilitat que generen. En lloc del tradicional model de la *taca d'oli*, el territori metropolità sembla articular-se com una seqüència discontinua de taques d'oli (Nogué, 2003) que corresponen tant als agregats de densitat com als llocs que atrauen la mobilitat. Un urbanisme que proposo nomenar com urbanisme dels *hubs*, o (*hub*)*banisme* i que configura un territori on els espais que han forjat i inspirat la disciplina urbanística, l'urbanisme, durant dos segles no són ja els únics que compten a l'hora de desxifrar la cartografia de la centralitat metropolitana:

"Pero en su presente encarnación, el viejo centro es exactamente otra pieza en el tablero, una ficha que tiene tal vez el mismo peso que el aeropuerto, el centro médico o el complejo museístico. Todos ellos nadan en un caldo de centros comerciales, hipermercados y almacenes, restaurantes *drive-in*, naves industriales anónimas, circunvalaciones y áreas de autopista" (Sudjic, 1993)

- Per altra part, els llocs tradicionals de la ciutat, les formes urbanes identificables de la ciutat compacta, aquelles àrees on elements tipològics com carrers i places articulen un teixit, s'han anat convertint també en contenidors i han estat, per tant, *objectualitzades*. Malgrat que es mantingui la morfologia de la ciutat, les funcions urbanes han canviat definitivament i han estat simplificades de forma temàtica.

Pocs territoris urbans poden il·lustrar aquest escenari millor que els centres històrics i els fronts marítims, potser les àrees que, com s'ha suggerit anteriorment, millor exemplifiquen les conseqüències de la renovació urbana en la ciutat postindustrial²⁷.

Sobre els centres històrics, les actuals especialitzacions intenses de tipus turístic i les vinculades a l'àmplia galeria d'usos derivats del consum cultural deixen en evidència mecanismes de producció de paisatge en funció de les lògiques econòmiques del turisme global. En el cas de les àrees portuàries i els fronts marítims o fluvials es planteja processos d'especialització i tematització similars. De fet, són aquests els territoris on millor es poden observar els mecanismes de reducció de la ciutat a valor de canvi i els processos de venda de la ciutat. En aquests casos, els monocultius s'orienten igualment vers l'oci, l'entreteniment i l'economia de les franquícies. Així, de la festivalització de la política que Venturi plantejava a començaments dels noranta s'ha arribat a la festivalització de la pròpia ciutat convertida en lloc de i per a l'espectacle. Una festivalització que no només es refereix a la dependència dels esdeveniments urbans per tal d'assegurar la presència de la ciutat al zoco global de les imatges del que se n'ha parlat anteriorment. A més, la ciutat s'espectacularitza a través de la transferència al seu espai concret de morfologies i elements de disseny que històricament havien caracteritzat la producció d'espais per a l'oci i el consum.

Una interessant paradoxa emergeix així en l'espai de la ciutat actual: després d'un segle en el que parcs temàtics i centres comercials o d'oci han estat imitant la morfologia urbana i el tipus d'experiència que es podia viure en la ciutat real, sembla que ara les ciutats han de recrear, simular i reproduir els escenaris urbans prèviament imitats en aquests contenidors d'entreteniment i consum.

²⁷ Paradoxalment, aquestes dues àrees han estat també els espais més identificats culturalment i simbòlica amb una sèries d'atributs urbans característics de la ciutat industrial. La iconografia i la traducció fílmica portada a terme pel cinema, per exemple, sempre han mostrat aquests paisatges tipològics com una síntesi d'alguns elements definidors de la vida urbana: densitat, intensitat, relacions, conflictes, etc. Un bon exemple d'això, referit a les àrees portuàries és una pel·lícula amb un títol molt significatiu, *On the Waterfront*, d'Elia Kazan (1954), on tant Marlon Brando com el port de Nova York simbolitzen l'associació entre la ciutat i la base econòmica industrial.

A través d'aquest mecanisme, l'espai urbà es converteix en espai *temàtic*, és a dir, es decora a partir d'un determinat *tema*, la majoria de les vegades relacionat amb el passat de la ciutat i els estils de vida del passat. A través d'aquest mecanisme, l'espai de la ciutat passa a plantejar-se i dissenyar-se seguint els mateixos criteris i respectant les mateixes regles que històricament han definit els espais temàtics *interiors* que, des de finals del segle XIX, foren proliferant a la ciutat contemporània. Un pas més en aquest itinerari de simplificació progressiva de la ciutat i del fet urbà.

Una ciutat feta de llocs temàtics i d'objectes arquitectònics especialitzats que es va expandint, reduïda en quant als seus atributs i trivialitzada pel que fa als seus continguts.

urBANALització: els paisatges de l'espectacle

Apareixen així tota una galeria de *paisatges banals* (o *banalscapes*) l'explicació dels quals pot abordar-se considerant les dues definicions d'*espectacle* suggerides per Guy Debord a *La société del spectacle* i que han inspirat molts dels comentaris que aquí s'han presentat:

- En primer lloc, els *banalscapes* es constitueixen com vehicles per crear "relacions entre persones a través d'imatges". De fet, la seva multiplicació en les ciutats no mostra altra cosa que la prevalència absoluta d'aquest tipus específic de relació en el que la imatge és el codi comú. Com es plantejà anteriorment, l'extensió dels *banalscapes* ha estat tan important que fins i tot alguns llocs urbans molt llunyans, en principi, de l'esfera de la *banalitat*, com l'espai públic, han estat colonitzats i han vist reduïdes les seves funcions de forma que, actualment, són el lloc privilegiat per aquest tipus de relacions a través de la imatge.
- En segon lloc, els *banalscapes* constitueixen una classe específica de paisatge que, malgrat ser ofert als habitants de la ciutat, ha estat produït per tal de servir als interessos, requeriments i necessitats de l'economia global, per exemple del turisme global. Això significa que el paisatge es configura com "capital acumulat fins a tal punt que s'ha convertit en imatge". Aquest és el mecanisme que fa que els resultats finals de la renovació urbana semblin similars malgrat estar situats en ciutats molt diferents.

Així, l'espai urbà global no és només el territori dels barris de negocis, amb els seus edificis d'oficines i la seva arquitectura *high-tech*. Tampoc únicament el paisatge financer arquetípic dels centres urbans especialitzats. Avui forma part dels seus dominis un ampli espectre de nous territoris: els centres històrics; les velles àrees industrials que experimenten processos de renovació; o l'àmplia galeria d'espais portuaris i fronts marítims renovats. Però també les àrees naturals o els entorns rurals especialitzats en acollir el turisme de cap de setmana i que funcionen igual que els territoris anteriors com espais *a temps parcial*.

En tots aquests territoris comença a aparèixer amb autoritat i quasi ubiqua presència una classe de paisatge urbà *localment globalitzat*. Un paisatge en el que la forma urbana històrica i els llenguatges formals de la seva arquitectura han estat manipulats per tal que siguin fàcilment entesos en termes de consum i freqüentació temporal. Un paisatge que ha estat simplement *intercanviat* – convertit en valor de canvi – i transformat, en aquest sentit, en un paisatge banal.

Els *paisatges urbanals* mostren així la nova natura genèrica, multiplicada i a la vegada única, que caracteritza l'espai urbà actual. Una natura urbana que únicament es fa visible a través de l'espectacle.

La urbanalització: 4 nous requeriments urbans

Quines són llavors les claus utilitzades en aquesta producció de ciutat i paisatge urbà? Existeixen algunes constants, algunes estratègies o metodologies que puguin identificar-se en el procés de *urbanalització*?

Crec que existeixen, de fet, una sèrie de nous requeriments urbans que acompanyen al procés d'urbanització i que estan darrera de la multiplicació dels *paisatges urbanals*:

- La imatge com a primer factor de la producció de ciutat;
- La necessitat de condicions suficients de seguretat urbana;
- El consum d'espai urbà a *temps parcial* que significa el predomini de comportament urbans vinculats al consum i a l'experiència del visitant *entre llocs* més que la de l'habitant d'un lloc;
- La utilització d'alguns elements morfològics de la ciutat com l'espai públic en termes de platges d'oci.

Els comentarem breument a continuació:

La imatge com a primer factor de la producció de ciutat

Ja s'ha comentat anteriorment com la imatge havia canviat el seu lloc en el procés de producció de ciutat, deixant de ser quelcom accessori o, en tot cas, necessari quan l'espai urbà ja s'havia transformat per convertir-se en la condició *sine qua non* amb la qual garantir la competència de la ciutat en el mercat global de capitals.

Avui en dia, cada vegada més llocs, més ciutats competeixen entre si per atraure els usos econòmics més beneficiosos i la imatge urbana és un reclam per aconseguir-ho. Crear una imatge fa possible l'atracció de capital que, a més, farà possible la transformació física de l'espai. Per això, el disseny urbà és avui disseny d'una imatge per a la ciutat, una imatge reconeixible, exportable i consumible per habitants i visitants, veïns i turistes. És doncs, una etiqueta, una marca, el que els autors anglosaxons com John Hanningan a *Fantasy City* o Guy Julier, a *La cultura del diseño*, denominen *brand* i que determina la *brandificació* de la ciutat i el fet urbà. Un procés que, portat a l'extrem, no significa altra cosa que la conversió de la pròpia ciutat en una marca.

En aquest sentit es planteja una autèntica paradoxa que acompanya avui al *marketing* i al *branding* urbà: després de tres dècades buscant aparèixer com diferents vers les altres ciutats, utilitzant la imatge i el disseny com reclam per ressaltar allò que és específic i resultar així atractives a l'economia global, la ciutat es mostra avui com el més comú, el més banal dels llocs.

La necessitat de condicions suficients de seguretat urbana

Actualment, el consum de seguretat forma ja part de l'estil de vida urbà i, en aquest sentit, mostra comportament i valors nous a tenir en compte. En el seu llibre *Loft Living*, la sociòloga Sharon Zukin discutia fa anys els primers processos de *gentrificació* a Nova York com dinàmiques directament associades a la renovació urbana i al canvi de l'estil de vida de les classes mitges locals que començava a fer-se evident a través de pautes de consum noves: de la percepció positiva de viure *downtown* al èxit de la *nouvelle cuisine*, passant per les renovacions en naus industrials i antics tallers que donaren lloc als famosos *lofts* i que tan populars es varen fer al cinema nordamericà dels anys vuitanta. Doncs bé, el creixent desenvolupament de les polítiques i condicions de seguretat associades al disseny i l'ús de la ciutat són també dinàmiques directament associades a canvis en l'estil de vida: sobretot si es pren en consideració com el consum s'ha convertit en una font d'identificació social. Apareix així un estil de vida que valora la seguretat com la suma de protecció, defensa i vigilància. Un estil de vida que anomenaré com *Lock living* (Muñoz, 2003) i que valora l'ús de paisatges segurs on poder exercir el dret al consum sense perill ni inquietud.

Els ambients *lock living* són, per definició, protegits, segurs, sota vigilància i el seu ús és percebut com un senyal d'èxit econòmic, en alguns casos, de pertinença i identificació social, en altres. En conseqüència, el disseny d'entorns segurs és un important element per tal de garantir el valor urbà dels espais tant públics com privats. És a dir, quan més segura sigui i es presenti una àrea urbana, millor percebuda i valorada serà pels visitants o habitants. Això pot explicar l'altíssim nivell d'estandardització que tant les polítiques com els sistemes de seguretat estan assolint actualment en la ciutat, fins el punt de constituir-se en una constant que caracteritza espais urbans a ciutats que poden ser molt diferents.

El consum de l'espai urbà a temps parcial

D'igual manera que l'espai que s'habita configura una ciutat real feta de fragments de territori on es viu, es treballa o es visita, el sentiment del lloc també pot definir-se com una suma de fragments, una suma de temps urbans que revelen un tipus especial d'interacció entre individu i territori caracteritzada per alguns elements.

Aquesta relació individu-espai seria:

- **Independent** de límits legals o administratius;
- **Desconnectada** de les característiques vernacles locals, relatives tant a l'espai físic com al social, que normalment es consideren a l'hora de definir un lloc;
- **Desvinculada** del substrat cultural comú que, normalment, es considera que amalgama una comunitat;

En aquest context d'ús temporal del territori definit pel *temps parcial*, l'ús mixt que els territoriants fan de llocs i no-llocs, de la ciutat i del camp, de la cultura local i la global defineix una nova manera d'habitar l'espai metropolità. Un exemple molt clar de tot això són els espais *multiplex* en continu creixement. A diferència de les sales de cinema tradicionals, els cinemes multisala, anomenats *multiplex* o *megaplex* en funció de la seva grandària i número d'espais de projecció, han experimentat una notable expansió en els últims anys. Els *multiplex* constitueixen un territori nou que participa de la lògica dels fluxos i es configura, de fet, com una part essencial de les cartografies de la mobilitat metropolitana. Són espais que estiren i atrauen vers seu els arcs temporals de mobilitat dels habitants metropolitans. Els espais *multiplex* donen així forma a la cartografia de l'oci temporal i de cap de setmana; una cartografia del consum d'espai a *temps parcial*, feta de llocs i moments caracteritzats per la multiplicitat i la flexibilitat; llocs i moments *multiplex*.

La utilització d'alguns elements morfològics de la ciutat, com l'espai públic, en termes de platges d'oci

L'orientació de la ciutat cap al consum ha tingut en l'espai públic el seu lloc privilegiat i, en aquest sentit, s'han produït canvis importants que afecten a totes aquelles definicions prèvies que, des de la geografia a l'arquitectura passant per la sociologia, havien considerat l'espai públic per contraposició a l'espai privat i, en aquest sentit, dotat d'un caràcter diferent al dels espais habitats, construïts i sota control de la propietat individual. Tanmateix, els processos de canvi en la ciutat i en la vida urbana relacionats amb la urbanització no han deixat els espais públics al marge de la seva influència. Ans al contrari, com a part especialment significativa de la ciutat, els espais públics s'han vist directament afectats per tendències que han canviat de forma radical el seu caràcter, la seva morfologia i la seva funció. La llista de transformacions seria àmplia però totes conflueixen en el paper actiu que l'espai públic té actualment en unes ciutats molt orientades vers les activitats d'oci, consum i entreteniment com un lloc privilegiat per a aquests usos de l'espai.

En no pocs contextos urbans, la diversitat pròpia de l'espai públic és, en realitat, una peça essencial en processos intensius de *gentrificació* i de compra-venda de ciutat que van especialitzant l'espai. Places, carrers o fins i tot barris sencers, amb els seus respectius espais públics convertits en llocs privilegiats de pas i estada temàtica, ofereixen dosis de diversitat i cosmopolitanisme a partir d'elements que pertanyen a l'àmbit de la cultura local, molt vinculada a l'ús dels espais públics. Una seqüència d'espais, d'imatges urbanes, presents a tall de *souvenirs* de diversitat cultural, disposats en l'espai urbà, en l'espai públic, per al consum visual i temàtic dels visitants. Diversitats a la carta, mestissatges de *cappuccino* i *humus* que mostren com l'espai públic en les ciutats ha començat ja a estar integrat per una cadena de llocs clarament configurats com nínxols d'espectacle. Reprenent així el concepte de Guy Debord explicat anteriorment, els espais públics haurien estat reduïts en la seva complexitat i es mostren com els llocs seleccionats per a l'exposició d'imatges, els llocs per excel·lència on les relacions entre persones mediatitzades per la imatge adquireixen patent d'universalitat.

Els quatre requeriments que recolzen la urbanalització mostren clarament els nivells d'estandardització que allò *urbana* significa per a la ciutat. Els quatre delimiten clarament com i quan l'ús i l'apropiació del territori tenen lloc i com és el paisatge que acull aquest procés.

Els espais urbans són, així, habitats com productes servits en porcions, com passa amb el xampú en els hotels, els formatgets que es venen al supermercat o les porcions de margarina que es serveixen com a entrant en els restaurants:

'The charm of travelling is everywhere I go, tiny life. I go to the hotel, tiny soap, tiny shampoos, single-serving butter, tiny mouthwash and single-use toothbrush. Fold into the standard aeroplane seat. You're a giant. The problem is your shoulders are too big. Your Alice in Wonderland legs are all of a sudden miles so long they touch the feet of the person in front. Dinner arrives, a miniature do-it-yourself Chicken Cordon Bleu hobby kit, sort of a put-it-together project to keep you busy.... Hotel time, restaurant food. Everywhere I go, I make tiny friendships with people sitting beside me....'

Chuck Palahniuk, *Fight Club*.

Porcions de natura, fragments de paisatge històric servits en dosis individuals, trocets ben presentats i decorats de paisatge rural, etc. D'acord amb l'apropiació de l'espai que caracteritza a les actuals poblacions metropolitanes, aquests territoris *en porcions*, més que llocs pròpiament dits, són imatges prèviament consumides i apropiades *in situ*. És a dir, són espais percebuts, consumits i apropiats molt més com un *souvenir* del lloc, o fins i tot del passat del lloc, que no com llocs en sí mateixos, ja que no són la traducció física dels fonaments tradicionalment considerats per definir què és un lloc; aquells referits a l'existència d'una cultura local; una comunitat d'habitants; una identitat vernàcula; o una història comú compartida.

Aquests són els paisatges de la urbanalització, espais temàtics que alimenten contínuament el flux d'imatges sense lloc propi que dona forma a allò urbanal. A través d'ells, allò complex i diferent que fa diversos els llocs i territoris es torna comparable i estandarditzat, però, sobretot, fàcil i comprensible sense gran esforç. La urbanalització, per tant, no significa la homogeneïtzació dels espais urbans, de les ciutats, sinó més aviat, i per sobre de tot, el domini absolut d'allò comú.

Bibliografia

BAUDRILLARD, Jean (1993) *Cultura y simulacro*. Kairós. Barcelona, (1a ed, 1978).

BAUDRILLARD, Jean (1993) *La ilusión del fin. La huelga de los acontecimientos*. Anagrama. Barcelona.

BENJAMIN, Walter (1973) "La obra de arte en la época de su reproductibilidad técnica". A BENJAMIN, Walter (1973) *Discursos interrumpidos I*. Taurus. Madrid.

CRILLEY, Darrel (1993) "Architecture as Advertising: Constructing the image of redevelopment". A KEARNS, Gerry; PHILO, Chris.- *Selling Places. The city as cultural capital, past and present*. Pergamon press. Oxford. (231-252).

DEBORD, Guy (1986) *La sociedad del espectáculo*. Castellote. Madrid.

HANNINGAN, John (1998) *Fantasy city. Pleasure and profit in the postmodern metropolis*, Routledge: New York

HARVEY, David (1993) "From space to place and back again. Reflections on the condition of postmodernity". A BIRD, Jon et al (1993).- *Mapping the futures. Local cultures, global change*. Routledge, London, (3-28).

JULIER, Guy (2000) *Culture of design*, SAGE: London

MUÑOZ, Francesc M. (1997) "Historic Evolution and Urban planning Typology of Olympic Villages". A MORAGAS SPÀ, Miquel; LLINÉS, Montserrat; KIDD, Bruce. (eds) *Olympic Villages: a Hundred Years of Urban Planning and Shared Experiences* (27-51). *International Symposium on Olympic Villages*, Laussanne, Novembre 1997.

PARDO, José Luís (1989) *La Banalidad*. Anagrama. Barcelona.

PARDO, José Luís (1996) "El pensamiento atroz. Una metafísica de la ciudad". A *Dos, dos*, (253-275).

RELPH, Edward (1987) *The modern urban landscape*. The Johns Hopkins University Press. Baltimore.

de SOLÀ-MORALES, Ignasi (1995) *Diferencias. Topografía de la arquitectura contemporánea*. G.G. Barcelona.

SMITH, Neil (1996) *The new urban frontier : gentrification and the revanchist city*, Routledge: London/ New York

SORKIN, Michael (1992) *Variations on a theme park - the new american city and the end of public space*. Hill&Wang. N.Y.

VENTURI, Marco (ed.) (1994) *Grandi eventi. La festivalizzazione della politica urbana*. Il Cardo ed. Venezia.

VIRILIO, Paul (1986) "The over-exposed city". En *Zone 1/2*. (14-39).

ZUKIN, Sharon (1982) *Loft Living: Culture and Capital in Urban Change*. Rutgers University Press, New York.

III. Presentació i estructura de la tesi

Si hi ha un territori que explica el domini d'allò comú aquest és el de la urbanització dispersa. L'anàlisi empírica que constitueix aquesta tesi explica amb dades concretes la producció d'habitatge a la província de Barcelona des del 1985 al 2001, tot diferenciant les diferents tipologies edificatòries protagonistes de la urbanització dispersa. Es pretén constatar de forma empírica un creixement molt important del territori residencial que respon a models territorials ben diferents dels que van inspirar, durant la dècada dels seixanta i setanta, l'urbanisme del creixement i l'expansió i, durant la dècada dels vuitanta, l'urbanisme de la transformació i la requalificació.

Un tipus de creixement residencial comú a d'altres regions urbanes europees, sobretot mediterrànies. Un fet que dona a la recerca realitzada una dimensió generalitzadora que ultrapassa el llindar estricte de la quantificació d'una dinàmica residencial concreta per a plantejar una definició de les característiques, tant morfològiques com funcionals, del que és ja, al context català i mediterrani, un nou tipus de ciutat i d'urbanització, un nou tipus de vida urbana. Un tipus de territori caracteritzat per la multiplicació dels paisatges *urbanals*.

La tesi doctoral està dividida en dos grans parts:

- La primera part correspon a l'estat de la qüestió, la discussió de les tendències recents i actuals pel que fa a l'evolució de la ciutat i de les dinàmiques d'urbanització tot posant l'èmfasi en la presentació i explicació del concepte que articula tot el treball: la *urbanalització*.
- La segona part correspon a una anàlisi empírica que parteix de 5 hipòtesis de recerca per demostrar l'abast territorial que la urbanització dispersa ha significat per la província de Barcelona en el decurs dels últims 15 anys. Aquesta anàlisi empírica es constitueix com una aplicació concreta del concepte de la *urbanalització* en el cas de la regió i la província de Barcelona.

L'anàlisi empírica s'ha dividit en 3 blocs i consta de 14 capítols:

- En el primer bloc, es presenta l'estudi de la urbanització dispersa a escala comarcal i municipal;
- El segon bloc està constituït per una anàlisi cartogràfica pormenoritzada que il·lustra els resultats del bloc anterior tot mantenint el doble nivell d'anàlisi comarcal i municipal;
- El tercer bloc està integrat per tot el treball de recerca que correspon a la última de les hipòtesis de treball que vincula urbanització dispersa i segregació social. Un treball que ha exigít un esforç metodològic particular que inclou des d'estimació de dades fins a la creació d'indicadors propis.

Finalment, s'ha inclòs un capítol dedicat a explicar algunes línies de recerca futura que poden desenvolupar-se a partir d'aquesta recerca i que, per raons de limitació de temps i espai, no s'han tractat amb l'aprofundiment que requeririen. No obstant això, no s'ha volgut enunciar-les i caracteritzar-les únicament sinó que cadascuna d'elles s'explica a partir de petites recerques que es presenten a tall de demostració de la potencialitat que aquestes anàlisis poden tenir en un futur immediat. Per tant, cadascuna d'aquestes línies de recerca futura consta d'una breu presentació i del comentari d'alguns productes gràfics i cartogràfics que s'han elaborat per donar una idea clara i específica de quines direccions de recerca es seguiran a partir d'ara.

Cada capítol inclou un annex amb les figures, gràfics i taules que il·lustren l'anàlisi, tot i que algunes de les més representatives s'han anat afegint al text. La majoria de capítols compte també amb una síntesi de resultats. Únicament quan es tracta de capítols que són ja una síntesi en sí mateixos com el 10, el 12 o el 13 no s'ha inclòs aquest afegit.

IV. Plantejament de les hipòtesis de treball

La recerca parteix de varies hipòtesis referides a l'expansió dels habitats de baixa densitat a la província de Barcelona més enllà de les dinàmiques suburbanes de dècades anteriors. L'habitatge de baixa densitat construït en aquells moments es caracteritzà per tipologies molt concretes com les 'torres' o 'urbanitzacions' construïdes de forma il·legal en el seu moment i actualment encara deficitàries pel que fa a una sèrie de serveis urbans i infraestructures d'habitabilitat com l'electricitat, el subministrament d'aigua, clavegueram o l'accés rodar.

Aquesta tesi no ha analitzat aquestes primeres generacions d'habitatge de baixa densitat sinó que s'ha centrat sobre les promocions construïdes a partir de mitjans dels anys vuitanta, concretament des del 1985 aprofitant la major versemblança de les dades proporcionades pel Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Barcelona a partir de llavors i també perquè es vol posar en relació la urbanització dispersa amb el canvi de les dinàmiques de poblament i l'evolució dels preus de l'habitatge que tenen lloc en aquest període més recent.

Pel que fa a aquesta última fase en la producció residencial de baixa densitat, 1985-2001, la recerca ha plantejat cinc hipòtesis:

1. Durant aquest període, té lloc un canvi de model pel que fa a la producció residencial a la província de Barcelona. Tot i que no es tracta d'un nou tipus d'habitatge nou al context barceloní, si es pot parlar d'un nou model tenint en compte tres elements: les tipologies edificatòries protagonistes dels majors creixements, l'escala dels volums produïts i, finalment, els dominis concrets d'expansió de l'habitatge unifamiliar segons es consideri l'habitatge adossat o l'aïllat.
2. En funció d'aquest procés d'urbanització dispersa, la província de Barcelona es caracteritza actualment per un territori residencial especialitzat territorialment i segregat morfològicament. És a dir, el desenvolupament intensiu de l'habitatge de baixa densitat ha acabat per assignar funcions molt determinades a territoris concrets i usos del sòl funcionals amb el model de territori que en resulta de l'expansió de la baixa densitat residencial. Un model de territori on la dispersió de l'habitatge es veu lògicament acompanyada d'altres processos de dispersió que actuen simultàniament, com passa amb els usos comercials o d'oci i entreteniment.
3. Dins l'especialització general que significa el desenvolupament de l'habitatge dispers, es poden observar diferents nivells de sub-especialització en funció de si les tipologies d'habitatge unifamiliar – habitatges adossats i aïllats – es combinen entre elles de manera suficient o no i també si es combinen o no amb l'habitatge en bloc. L'anàlisi dels resultats a escala municipal ha de mostrar en quin grau el període d'estudi ha produït parcs d'habitatge diversificats, amb la presència de diverses tipologies d'habitatge al mateix municipi, o, ans al contrari, uns parcs municipals d'habitatge especialitzats no només per la importància assolida per l'habitatge unifamiliar sinó també per la orientació bé cap a l'habitatge aïllat, bé cap a l'adossat.
4. En funció de les característiques físiques i tipològiques de l'habitatge de baixa densitat es poden estimar d'entrada consums de sòl importants de manera que, tant pel que fa a la saturació física del territori quan ja s'han produït durant varis anys volums importants d'habitatge unifamiliar com pel que fa a la valoració menys positiva de l'habitatge que en resulta de la intensificació de la urbanització dispersa en un mateix territori, es pot avançar la hipòtesi d'un rellevament territorial pel que fa a l'expansió de la urbanització dispersa durant els últims anys. És a dir, la urbanització dispersa hauria començat en àrees específiques dels municipis més metropolitans però, amb el pas del temps, tant la saturació d'aquests espais ja colonitzats per la baixa densitat com la millor connectivitat d'espais més llunyans oferint el tipus d'ambient i paisatge que acompanya sempre com un important requeriment la producció residencial de baixa densitat, s'hauria produït una expansió de la urbanització dispersa més enllà de les fronteres metropolitanes fins al punt de caracteritzar ja el model de producció residencial de municipis poc o gens metropolitans.

5. L'especialització morfològica del territori va de la mà d'una segregació social de l'accés al mateix que es tradueix a partir de les fronteres que els preus de l'habitatge suposen entre la població. En aquest sentit, el treball planteja la relació entre creixement de la urbanització dispersa i majors nivells de segregació al territori; paisatge urbà i paisatge humà haurien evolucionat així en una mateixa direcció conformant un tipus de territori molt allunyat de la imatge arquetípica i certament idealitzada de la ciutat mediterrània: aquella que es resumeix a partir de la densitat constructiva i la continuïtat edificada; la mixtura d'usos del sòl i d'activitats econòmiques; i la diversitat tant d'ambients urbans com d'habitants. Una diversitat urbana i humana que es troben a faltar als nous habitatges dispersos que han anat multiplicant-se durant els últims anys.

En relació a l'habitatge de baixa densitat específicament, el treball planteja que l'habitatge aïllat és una tipologia edificatòria a l'abast de poques famílies i, per tant, molt filtrada socialment, tant pel seu preu elevat com per la seva major superfície i la seva localització al territori. En canvi, l'habitatge en bloc i també l'habitatge adossat presentarien una situació més flexible i diversificada. Així, en relació a la segregació social el treball planteja la hipòtesi d'un accés diferit a l'habitatge unifamiliar de tipologia adossada pel que fa a un grup de població molt important que no pot accedir a l'habitatge aïllat però tampoc no acaba vivint 'en compacte' tot i que podria fer-ho i, de fet, en molts casos, voldria fer-ho. Podria i voldria accedir a l'habitatge a les típiques tipologies de la ciutat consolidada – casc antic; illa compacta; plurifamiliar aïllat, etc...– però que a causa de l'elevat preu de l'habitatge als centres urbans i a l'avantatge comparatiu que suposen els preus més barats de l'habitatge fora d'aquestes àrees més urbanitzades, acaba litigant a mercats d'habitatge suburbans on la presència important de l'habitatge de baixa densitat fa canviar les opcions de compra inicials de l'habitatge en bloc a l'habitatge adossat.

L'anàlisi que es presenta a continuació de la producció residencial al període 1985-2001 desenvolupa amb detall la contrastació d'aquestes hipòtesis i planteja un recorregut a través de diverses escales d'anàlisi tot presentant resultats generals per les comarques de Catalunya; resultats agregats considerant grups de comarques per configurar majors àrees territorials; anàlisis detallats de cadascuna de les comarques que integren la província de Barcelona; i, finalment, resultats municipals que permeten concloure diferents tipologies en funció del tipus de paisatge residencial predominant.

V. Introducció teòrica: el fet suburbà i la urbanització dispersa (síntesi històrica)

Abans de plantejar el cas d'estudi, la província de Barcelona els següents paràgrafs plantegen una síntesi molt breu de les tendències d'urbanització que han provocat les dinàmiques de dispersió territorial i, en particular, el desenvolupament de la urbanització dispersa.

L'expansió de la ciutat i les noves maneres d'habitar-la

Durant els últims dos segles, el desenvolupament de la ciutat i la urbanització ha esdevingut un procés ininterromput que ha tingut una conseqüència molt important: la ciutat ha deixat d'ésser una excepció dins d'un territori sense urbanitzar per a convertir-se en el que és avui dia: la característica més important de l'espai habitat. Un territori on, si bé es del tot cert que existeixen graus diferents d'urbanització, no es menys veritat que els espais no urbanitzats o *naturals*, dominants en el passat, resten com entorns *captius*, envoltats de trames urbanes, infraestructures i edificació.

Aquest procés continu d'expansió de l'urbà s'ha desenvolupat des del segle XIX molt lligat i depenent de les formes de transport i les comunicacions. De formes diverses, a cada moment històric s'ha anat propiciant la dispersió dels llocs de treball, de consum o d'oci freqüentats pels habitants de la ciutat. El ferrocarril, primer, i l'automòbil, més tard, varen significar moments clau en aquest procés d'urbanització: les infraestructures ferroviàries van permetre dirigir el creixement urbà de forma lineal i expandiren àrees industrials i residencials fora dels primers límits d'una ciutat fins llavors concentrada.

L'automòbil significà l'extensió definitiva de la vida urbana fins àrees molt més llunyanes i va permetre generar creixements de tipus suburbà, radials i, en major o menor mesura, fragmentats i caòtics en funció del traçat de les autopistes metropolitanes. Una de les conseqüències més importants d'aquestes noves maneres d'estendre la urbanització al territori va ser l'aparició del suburbi residencial i de noves formes d'habitar el territori que tenien a veure amb la mobilitat quotidiana. Nous tipus d'habitant, com el resident o el *commuter* – l'habitant pendular – han anat posant de manifest un fet molt clar: l'espai de vida dels habitants urbans ha anat ultrapassant, progressivament, els límits de la pròpia ciutat per dibuixar un espai metropolità d'extensió variable, habitat de forma diferent segons l'hora del dia o segons es tracti d'un dia laborable o d'un cap de setmana.

Així, els mercats de treball i habitatge, els llocs on es viu i es treballa, no es poden entendre avui circumscrits únicament als límits administratius de cada ciutat de manera aïllada, sinó més aviat en termes d'un territori metropolità que integra tant els espais construïts de forma més contínua com els territoris menys o gens urbanitzats entre ells.

La ciutat de tradició anglosaxona, en particular les ciutats nord-americanes, han concentrat aquestes imatges de la dispersió especialment des de la segona meitat del segle XX. Mentre la ciutat europea, en particular les ciutats de tradició mediterrània, han conservat la seva imatge arquetípica de densitat urbana, continuïtat de la compacitat constructiva, i mixtura d'usos del sòl i activitats econòmiques, la *ciutat americana* ha estat explicada com el lloc de la baixa densitat, la dispersió d'edificacions o activitats i l'especialització dels usos del sòl.

La dispersió de la urbanització a les ciutats mediterrànies i la residència dispersa

La realitat urbana de les ciutats europees i mediterrànies actualment es mostra, però, com un escenari certament més complex amb variants i formes urbanes alternatives a la compacitat i el creixement densificat. Una tendència general cap a la dispersió del poblament, les activitats i les formes de la urbanització. Apareix així un espai metropolità urbanitzat no de forma concentrada sinó dispersa. Un territori que integra espais, llocs i paisatges diferents: uns de més urbanitzats, altres de menys construïts però tots ells utilitzats intensament per habitants/visitants el número dels quals canvia en funció del temps. La vida urbana, que al segle XIX s'entenia com quelcom característic de la *ciutat* i que era substancialment diferent a la vida que tenia lloc *al camp*, ha acabat per estendre's així de manera total al territori.

En el decurs dels últims quinze anys, aquests processos de metropolització accelerats han abastat progressivament zones abans considerades al marge de les dinàmiques d'urbanització. Una urbanització dispersa del territori que palesa l'adaptació d'algunes característiques formals i funcionals de la ciutat de tradició anglosaxona. Un d'aquests elements és l'espai residencial de baixa densitat. En el cas d'alguns territoris, com el català²⁸, es pot parlar d'un nou model de producció de l'espai construït, caracteritzat per la proliferació de tipologies d'habitatge de tipus unifamiliar a una escala fins ara desconeguda. Conjunts de cases aïllades i promocions de cases adossades, mostren l'extensió d'aquesta urbanització dispersa i l'abast d'un paisatge residencial fins fa poc aliè als processos d'extensió urbana tradicionals i característics de les ciutats compactes: uns creixements que s'havien definit per la contigüitat, l'ocupació d'espais intermitjos sense construir o l'extensió de la urbanització seguint, tot i que en ocasions de forma fragmentada, models clàssics com la famosa *taca d'oli*.

Creixements al llarg d'autopistes i cinturons orbitals, a municipis de primera i segona corona metropolitanes mostren un paisatge residencial nou que ha adquirit durant les dues últimes dècades un protagonisme fonamental per a explicar els processos metropolitans a les ciutats compactes o de tradició mediterrània. Una expansió residencial que selecciona territoris i paisatges en funció de l'accessibilitat a la xarxa d'autopistes metropolitana i, en conseqüència, a les ciutats principals, i, simultàniament, la proximitat a àrees menys urbanitzades o sense urbanitzar.

En el cas de la província de Barcelona, com es presentarà més endavant, fins a una tercera part dels habitatges nous construïts en el període 1987-2001, va correspondre a cases aïllades o adossades. En el cas de les ciutats mitjanes i petites, per sota de 10.000 habitants, però, l'habitatge unifamiliar va sobrepassar fins i tot el 70% del parc construït en aquest període de 15 anys.

L'abast real i les implicacions d'aquestes dades, malgrat la seva rellevància pel que fa a la caracterització del model de producció residencial esdevingut a la regió de Barcelona, va molt més enllà doncs reflecteixen el que sens dubte s'ha constituït com un nou model de producció de territori. Una forma de produir i ocupar el territori que combina, en realitat, la baixa densitat residencial amb l'alta intensitat en l'ús de l'espai metropolità. És a dir, el territori és produït de forma extensiva, amb un consum de sòl molt més important que el que produeix la urbanització compacta, però és ocupat de forma intensiva en virtut de la creixent mobilitat de la població resident que viu en uns llocs, treballa en uns altres, consumeix en altres de diferents i, en definitiva, dibuixa itineraris espacials molt més complexos que en dècades anteriors. Unes poblacions metropolitanes que, a més a més 'd'habitar' en un lloc determinat on es pot tenir fixada la residència principal, són més aviat 'habitants' del territori o *territorians*, com ja s'ha explicat al capítol anterior; usuaris d'un espai metropolità, com s'ha dit moltes vegades, de geometria variable; habitants, per tant, 'a temps parcial' de molts fragments d'espai urbà, periurbà o suburbà. El paisatge suburbà, en concret, que en resulta d'aquest procés inclou, a més a més de la residència unifamiliar, els típics elements propis de la urbanització dispersa certament nous en el context de les ciutats mediterrànies, com les grans superfícies comercials o *shopping-malls*, els parcs temàtics o les sales multicinemes.

El paisatge de la dispersió residencial

Com és el paisatge que caracteritza aquests nous entorns urbans?

La principal conclusió que hom en treu quan es comparen aquests nous fragments de ciutat suburbana és que els territoris metropolitans començant a assemblar-se molt morfològicament. Les àrees de residència de baixa densitat, en particular, mostren un espai residencial produït amb els mateixos criteris morfològics a ciutats diferents. En alguns casos, els nous barris residencials semblen veritablement imitar les imatges arquetípiques del somni americà del *suburb* i la vida suburbana.

²⁸ No es tracta pas d'una excepció. Fragments de territori com el nord de Madrid o l'autopista *Torino-Piacenza* al nord italià mostren un paisatge suburbà molt similar a, per exemple, l'autopista C-58 entre Barcelona i Manresa travessant el Vallès Occidental.